

TÜRKMEN EDEBİYATI: ONSEKİZİNCİ YÜZYILDAN BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNE

Salim ÇONOĞLU

Özet: Sovyetler Birliği döneminde her on yılın bir büyük dönem olarak değerlendirildiği Türkmen Edebiyatı'nda 20'li yılların edebiyatı yeni döneme geçiş edebiyatı, 30'lu yıllar kolektivizm, 40'lu yıllar İkinci Dünya Savaşı, sonrası ise kalkınma, sanayi, tarım olarak adlandırılmış, ancak Türkmenlerin sözlü geçmişe dayanan zengin edebiyat tarihleri bu tasnifin dışında tutulmuştur. Bu tavrı, -Sovyetler Birliği döneminde -planlı bir politikanın sonucu olarak- ortak köklere ve geçmişin birikimine vurgu yapan bağların kesilmesi ve böylece Türkmen toplumunda büyük bir parçalanmanın ve dağılmanın yaşatılmak istenmesiyle ilgilidir. Geçmişe ait edebi birikimin toplumun içinde yaşadığı dünyada yitip gitmemesi için tarihselliğini sağladığı düşünüldüğünde, edebiyat tarihinin belirli dönemlerle sınırlandırılarak, görülmesi istenmeyen kısmının karanlık çağ olarak gösterilmesi, toplumun bu metinlere tutunarak, onlar aracılığıyla geçmişle bağ kurması ve bugünü anlamlandırmasının da yolunu kapatmıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra yeniden yapılanma dönemiyle birlikte edebiyatta yeni bir yapılanma başlamış ve yeniden yapılanmanın önce edebiyat metinlerde kendisini göstermesiyle, edebiyat metinlerinde milli tarih, milli bilinç, milli hayat işlenmeye başlamıştır.

Anahtar kelimeler: Türkmen Edebiyatı, bağımsızlık öncesi edebiyat, yeniden yapılanma, bağımsızlık sonrası, yeni nesil.

Turkmen Literature: From the 18th Century to the Period of Independence

Abstract: During the Soviet Union Period, Turkmen Literature's each period of ten years had been thought of as a major period: The literature of 1920s was the beginning of the transition to the new Turkmen literature, the literature of the 1930s was thought of as a period of collectivism and the literature of the 1940s was the time of the Second World War and after the war, it was the time of development, industry and agriculture. However, Turkmen's rich literary history resting on oral history has not been taken into consideration. This attitude of Soviet Union can be related to the planned policy of unwillingness of the integration of large Turkmen population, which have common past ties and roots. If we think of historical literary accumulation as a base for the history to survive, then it is clear that the limitation of literary history by certain periods and calling those periods that they would like to hide as the period of darkness not only stops the people to rely on those texts as a means of establishing links to their past but also stops them to overview their present state. However, after 1980s, with the period of restructuring, literature has also been re-evaluated. As a result of restructuring in literature, national history, national consciousness and national life have begun to be seen in literary texts.

Key words: Turkmen literature, the pre-independence literature, restructuring, post-independence literature, the new generation.

Giriş

Doksanlı yılların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte, bu coğrafyada yaşayan Türk toplulukları da birer birer bağımsızlıklarını elde ettiler. Bu önemli süreç, aynı ruhu, aynı kültürü ve aynı dili paylaşan toplulukların yakınlaşmasını da beraberinde getirdi. Bu yakınlaşmanın başında, ortak değerlere sahip bu toplulukların yetiştirdiği edebi şahsiyetler ve onların kaleme aldığı eserler gelmektedir. Bu iki önemli unsur aynı zamanda Türk Dünyası'nın ortak temellerini oluşturmaktadır.

Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı, Türk soylu toplulukların 1990'lı yılların başında bağımsızlıklarını kazanmasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı denildiğinde tek bir gerçeğin anlaşılması gerekir. O da bu terimin bizim geçmiş edebiyatımızı, bugünkü edebiyatımızı içine alan büyük bir ortak miras olduğu gerçeğidir. Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı denildiği zaman Türk Edebiyatı'nı, Türkiye'nin batıya entegre olmuş edebiyatını, Türk cumhuriyetlerinin her birinin milli edebiyatını göz önünde tutmak, onları birbirinden ayırmamak gerekir. Bu çerçevede binlerce yıllık tarihin ortaya koyduğu ve geniş bir coğrafyaya ait Mevlanalar, Köroğlular, Manaslar, Ali Şir Nevayiler, Mahtumkulular, Yunus Emreler, Türk Dünyası adı verilen ortak kimliğin birer ifadesidir.

Ortak kültür bağlamında, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türk soylu topluluklardan biri de Türkmenlerdir. Türkmenlerin zengin halk kültürü ve edebiyat geleneği bulunmaktadır. Türkmen coğrafyasında özellikle sözlü edebiyat ürünlerinin fazlalığı, hem Türkmen Edebiyatı tarihinin eski dönemlere kadar uzandığını hem de edebiyat ve kültür bağlamında büyük bir zenginliğe ve derinliğe sahip olduğunu göstermektedir. Sözü edilen bu ortaklık, zenginlik ve derinlik, Toz'un ifadesiyle, bağımsız Türk devletleri adıyla tarih sahnesinde boy gösteren Azerbaycan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve diğer Türk soylu topluluklar için de geçerlidir. Adları farklı olan bu topluluklar, aynı kökten doğmuş ve aynı kaynaktan beslenmişlerdir. Anadolu'da veya dünyanın bir başka yerinde yaşayan Türk topluluklarının ortaya koyduğu eserlere bakıldığında bugün bile bu ortaklığın izlerini sürmek mümkündür (Toz, 1991, s. 1).

XI. yüzyılda Oğuzların batıya giderken geride bıraktıkları Türkmenler, Anadolu'ya göçen Türklerin yerleşik hayata geçişleri ve ardından yazılı edebiyat geleneklerini oluşturmalarının aksine, sürekli göç etmelerinden kaynaklanan şartlar sonucu sözlü edebiyat geleneğinin daha fazla tesirinde kalmışlardır: *"XI. Asırda Oğuzların batıya doğru giderken bıraktıkları Türkmenler, yazılı edebiyatlarının ortaya çıkışından (XVIII. yüzyıl) önce zengin halk edebiyatı mahsullerine sahiptiler. Bunlar destanlar, masallar, atasözleri,*

bilmeceler ve türkülerdir. Hepsinde halkın hayat tarzı, işleri, örf ve adetleri gibi konular işlenmiştir.” (Kara, 1998, s.159). Türkmenlerin XVIII. yüzyıla kadar zengin sözlü kaynaklara dayanan bir edebiyatın etkisinde bulunmaları yazılı edebiyatlarının geç başlaması noktasında bir eksiklik gibi algılansa da bir başka açıdan anlamlıdır. Ong’un ifadesiyle: “*kelimeler, yüksek sesle, sözlü ortamda söyleniyormuşçasına kâğıda dökülmüştür: Sözlü kalıplarla düşünme ve anlatım biçimi, bilincimize ve bilinçdışına derinden işlediği için, insanın eli kalem tutar tutmaz yok olamaz.*” (Ong, 1995. ss. 40-41). Böylece, XVIII. yüzyıldan sonra kalem tutmaya başlayan insan eliyle kâğıda dökülen bu sözlü malzeme bir anlamda Türkmen toplumunun tarihsellik içerisinde yaşama tutunmasını ve ayakta kalmasını sağlamıştır.

Türkmenlerin dil ve edebiyatına yönelik çalışmaların XIX. yüzyılda şarkiyatçıların çalışmalarıyla başladığı bilinmektedir. Toz’un ifadesiyle, bu tarihten önce sistemli çalışmaların yapıldığını söylemek zordur. Türkmen edebiyatı tarihi ile ilgili yayımlanmış tek kaynak Türkmenistan İlimler Akademisi’nce yayımlanan *Türkmen Edebiyatının Tarihi* adlı altı ciltlik eserdir. Bu eserde, edebi eserler ve sanatçılar Marksist ideolojinin çizdiği çerçeve içerisinde değerlendirilmiştir (Toz, 1999, s. 8).

Türkmen edebiyatının tarihsel yolculuğu bağımsızlık dönemine kadar birkaç başlık altında incelenmiş, ancak bu inceleme sırasında Türkmenlerin sözlü geçmişe dayalı zengin edebiyat tarihlerinin derinliklerine gidilmemiştir. Sovyetler Birliği döneminde her on yıl edebiyat bağlamında bir büyük dönem olarak değerlendirilmiştir. Örneğin 20’li yılların edebiyatı yeni döneme geçiş edebiyatıdır, 30’lı yıllar kolektivizm denilen döneme aittir, 40’lı yıllar İkinci Dünya Savaşı’na aittir. Sonrası ise kalkınma, sanayi, tarım. Bu tavır, -Sovyetler Birliği döneminde -planlı bir politikanın sonucu olarak- ortak köklere ve geçmişin birikimine vurgu yapan bağların kesilmesi ve böylece Türkmen toplumunda büyük bir parçalanmanın ve dağılmanın yaşatılmak istenmesiyle ilgilidir. Geçmişe ait edebi birikimin toplumun içinde yaşadığı dünyada yitip gitmemesi için tarihselliğini sağladığı düşünüldüğünde, edebiyat tarihinin belirli dönemlerle sınırlandırılarak, görülmesi istenmeyen kısmının karanlık çağ olarak gösterilmesi, toplumun bu metinlere tutunarak, onlar aracılığıyla geçmişiyile bağ kurması ve bugünü anlamlandırmasının da yolunu kapatmıştır.

Türkmen yazar Annaguli Nurmemmet, 23.09.2000 tarihinde kendisiyle yapılan bir mülakatta Türkmen edebiyatının tarihsel gelişimiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “*Geçen yüzyılın sonunda Türkmenistan’da yaşlıların büyük kurultayı yapılmıştı. Bu kurultayda Türkmen edebiyatının tarihi dönemleri net bir şekilde ortaya konuldu, belirginleşti. Birinci dönem, Oğuz Han zamanından Korkut Ata’ya kadar; ikinci dönem Korkut Ata yani İslam’a geçiş devri. Üçüncü dönem Selçuklular ve Türkmen beyliklerinin dönemi; dördüncü dönem XVIII. Yüzyılı da içine alarak, Sovyetler Birliği yıllarındaki parçalanma dönemi;*

beşinci dönem de bağımsızlık dönemi. Açıkçası edebiyat bu genel çerçeveye içerisinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Özellikle son yıllarda eski dönemimize ait olan Ergenekon, Oğuz Kağan, Türeyiş, Gılgamış gibi destanların bilim adamlarımız tarafından yakından incelenmesi iyi örneklerdir. Bu aynı zamanda yaşadığımız coğrafyada hala eski destancılık geleneklerinin yaşatıldığını ve eski destanların insanların hayatından kopmamış olduğunu da göstermektedir (Mülakat 23.09.2000). Yazarın çizmiş olduğu bu çerçevede Türkmen Edebiyatı'nın dönemlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Oğuz Han'dan Başlayan En Eski Oğuznameler, Destanlar

Bu dönem Türkmen edebiyatı için yeni keşfedilmiş gibi görünse de halk arasında eski destancılık geleneğinin ozanlar tarafından halen yaşatılması, sözlü edebiyatın zengin kaynaklara dayandığının en önemli delilidir. Bu bağlamda diğer Türk soylu topluluklarda olduğu gibi Türkmenlerde de eski ve ortak tarihi mirasa sahip çıkma isteği bağımsızlıktan sonra başlamıştır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov tarafından kaleme alınan Ruhname adlı kitap Türkmenlerin bu mirasa sahip çıkmaları noktasında yol gösterici olmuştur. Ruhname'de Oğuz Kağan Destanı ve halk dili aracılığıyla günümüze kadar ulaşan pek çok deyim yer verilmektedir.

2. Türkmen Edebiyatının Korkut Ata Dönemi ve İslam'a Geçiş

Bu dönem edebiyatının eserleri olarak Göroğlu destanını ve Korkut Ata'yı örnek göstermek mümkündür. Nurmehmet'in tespitine göre, Göroğlu Türkmen halk destanında geçen olaylar Sovyet dönemi edebiyatçıları tarafından 16. Yüzyılda gerçekleşmiş gibi gösterilse de, destanda geçen olayların Oğuz beylerinin Sasani'lerle yaptıkları savaşlardan kaynaklandığı ve 5. Yüzyıla kadar gittiği ve destandaki adet ve törelerin çok eskilere dayandığı görülmektedir (Nurmehmet, 1996). Korkut Ata'nın Türkmen halk nüshasının da Türk dünyası edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Tural, bu destanı 1950'li yıllarda yayımlamaya çalışan Türkmen bilim adamları Prof. Dr. Meti Köseyev, Prof. Dr. Baymuhammet Garrıyev ve Orazmehmet Abdalov'un başına gelenlerin artık sadece Sovyetlerin dehşet ideolojisi olarak hatırlandığını ifade etmektedir (Tural, 1998, ss. 17-26).

3. Türkmen Edebiyatında Selçuklular ve Türkmen Beylikleri Dönemi

Bu dönem Büyük Selçuklu Devleti köşk şairlerinden başlayarak Türkmen beylikleri dönemindeki eserleri, Mahmut Kaşgari'nin eserlerini, Mevlana'yı Yunus Emre'yi, Karacaoğlan'ı, Hindistan'daki komutan şair Bayram Han Türkmen'i de kapsayarak XVII. Yüzyıla kadar uzanmaktadır. Annaguli Nurmehmet'in kendisiyle yapılan mülakatta verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere, yukarıda sayılan bu dönemler Türkmen edebiyatını kültür bütünlüğüne götürecek yeni düşüncelerdir.

4. Türkmen Edebiyatında XVIII. Yüzyıl ve Parçalanma Dönemi

a) XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Türkmen Edebiyatı

XVIII. yüzyıl Türkmenler için, siyasi, toplumsal, idari ve iktisadi alanlarda bir değişimin ifadesidir. Bu dönemde Ruslarla ilişkilerin sınırlı da olsa başlaması, Rus kültürü ve edebiyatının da tanınmasını sağlamıştır. XVIII. yüzyıl aynı zamanda Türkmen edebiyatında yazılı geleneğin yerleştiği yüzyıl olarak da öne çıkmaktadır. Toz'a göre, bu dönemde yazılmış eserlerde klasik edebiyat üslubu hâkimdir. Konuları Arap ve Fars edebiyatlarından alınan eserlerdeki kahramanlar genellikle üst tabakalardan seçilir (Toz, 1999, s. 9). Türkmen edebiyatında Nurmuhamet Andalib, Dövlətməmmət Azadi, Şeydayi, Şabende, Mahtumkulu, Gayıbı ve Magrubi gibi sanatçıların ortaya çıktığı bu yüzyıl Orazov'un ifadesiyle, edebiyatın altın çağı adıyla da tanımlanmıştır (Orazov, 1998, s. 24). Parçalanma döneminde şiirlerinde vatanseverlik ve kahramanlıktan bahseden, Türkmenlere milli gururu aşılamaaya çalışan XVIII. yüzyıl Türkmen şairi Mahtumkulu, Türkmen boyları arasındaki çekişmelerin bitmesi için büyük çaba göstermiş ve "*Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili, Bir devlete hizmet etsek beşimiz*" diyerek Türkmen birliğinin, beraberliğinin temelini atarak, halkını bir araya gelmeye davet etmiştir. Mahtumkulu'nun açtığı bu gelenek XIX. Yüzyılda Seyitnazar Seydi, Kemine, Gurbandurdı Zelili, Mollanepes, Talıbı, Meteci, Misgingılıç gibi Türkmen edebiyatının ana omurgasını oluşturan şairler tarafından da devam ettirilmiştir.

Himmat Biray, Mahtumkulu Divanı adlı eserinin girişinde, Ahmet Bekmıradov'un "*Andelip(Andalip) ve Oğuznamecilik geleneği* adlı eserinde, XVIII. Yüzyıl Türkmen Edebiyatını üç başlık altında değerlendirdiğini söylemektedir (Biray, 1992, s. 7). Bu başlıklar şöyle sıralanmıştır:

1. Önceden Gelen Kitabı Stil

Klasik edebiyat olarak adlandırılan bu stilin temsilcisi Azadi'dir. Vakt-ı Azad adlı didaktik eseriyle tanınan Azadi, bu eserinde devlet idare etme yollarını ve hükümdar olması gereken kişide bulunması gereken özellikleri açıklar.

2. Eski Oğuzların Şairane Geleneği

Bu geleneğin temsilcisi Mahtumkulu'dur. Sadece büyük bir şair değil aynı zamanda yaşadığı çağdan bugüne kadarki ideal Türkmen tipine daha 18. Asırda temsilcilik etmiştir. Şiirlerine Türkmen halk kültürüne ve geleneklerine geniş yer veren şair, Türkmenlerin yiğitliği ve mertliğini de tasvir etmiştir.

3. Destancılığın Yazılı Geleneği

Bu geleneğin temsilcisi, Leyla ile Mecnun, Yusuf u Züleyha adlı destanları ve Oğuzname adlı eseriyle tanınan Andelip'tir. Bunun dışında Dövlətyar

destanıyla Magrubi, lirik ve didaktik şiirleriyle tanınan Şabende, Gül-Senuber destanıyla Şeydayi, Otuziki Tohum Kıssası eseriyle Gayibi öne çıkarlar.

Büyük değişimlerin yaşandığı XVIII. yüzyıl Türkmen Edebiyatı'nda; birlik beraberlik, vatan, kahramanlık, sosyal problemler ön plana çıkar. XIX. Yüzyıl ise Türkmen boylarının birbirine yakınlaştığı ve ortak düşmanlarına karşı tavır aldıkları bir dönem olarak göze çarpmaktadır. Bu dönemde daha çok toplumsal konular ele alınmıştır. Bu yüzyılın en önemli özelliği edebiyatçıların Türkmen halkının tarihini ve edebi mirasını kullanma yolundaki çabalarıdır. İnsanlığın durmadan devam eden hayatı, hep istikbale yönelik olduğu halde, yeni nesillerin hayat kaynağı ve mirasının geçmişin tecrübeleri olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu mirasa sıkı sıkı sarılmanın bozulmayı engellediği de bilinmektedir. Edebî nevilerde bu malzemelerin kullanılması, işlenilmesi Türkmenlerin millî mirasının, geleneklerinin, edebiyatının korunarak bir sonraki nesle aktarılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, Manas destanı, nasıl, Kırgızların millî hafızalarının bir metniyse ve bu destan Cengiz Aytmatov'un eserlerine temel teşkil eden kültür mirasından biri, hatta en önemlisi ise, Göroğlu, Mahtumkulu, Göktepe'de Türkmenlerin millî hafızasının ve yazarların eserlerinin temel metnini teşkil eden önemli bir kültür mirasıdır. Bu durumun "Her halk kendi kültürünü, kendi dilini, folklorunu kullanmakla büyük olur." düşüncesiyle ilgili olduğu açıktır. Bu dönemde: "*Sosyal adaletsizlikleri dile getiren Kemine, Mahtumkulu'nun vatancılık geleneğini dile getiren Seydi, vatan ve halk sevgisini işleyen, bağımsız bir vatan için bağımsız bir devletin olması gerektiğini ısrarla vurgulayan Zelili, destancılık geleneğinin yoğun bir şekilde tesirini hissettirdiği Mollanepes öne çıkmaktadır*" (Yazımov, 1995, ss. 83-96).

b) XIX. Yüzyıl Sonu ve İkinci Dünya Savaşı Yıllarına Kadar Türkmen Edebiyatı

1917 Ekim ihtilali, sadece Türkmenistan için değil bütün Orta Asya için bir dönemin sonu ve yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Rejim değişikliği sadece siyasi, toplumsal idari ve iktisadi alanlarda değil edebi ve kültürel alanlarda da bir değişimi ve çözülüşü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türkmen Edebiyatı'nda sözü edilen değişimi sağlayan ve idare eden şey tercümedir. Rus klasiklerinin Türkmen Türkçesi'ne tercümesiyle, Rus edebiyatı Türkmenler tarafından tanınmış ve edebiyatın genişlemesine, derinleşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Türkmen Edebiyatı bir taraftan sözlü ve yazılı döneme kadar uzanan ve XVII-XIX. yüzyıl Türkmen şairlerinin oluşturduğu geleneğin, bir taraftan da tercüme yoluyla yeni yeni tanınmaya başlanan Rus edebiyatının tesiri altındadır.

İhtilali izleyen yirmili yıllar yeni bir döneme geçiş edebiyatıdır. Bu dönem edebiyatında öne çıkan tür şiirdir. Bu yüzden bu dönem şiirle ve şairle başlamış bir edebiyattır. Yüzyıllardır nazma dayanan ve kendisini şiirle ifade ettiği için

olgun nesir örnekleri verememiş bir edebiyatın değişme döneminde de şiire dayanması ve şiirle işe başlaması doğaldır. Tercüme aracılığıyla tanınan romanların, tiyatro eserlerinin, öykülerin ilk örneklerinin verildiği bu dönemde otuzlu yaşları süren Mollamurt, Durdıgılıç gibi şairler öne çıkar. Berdi Kerbaba ve Garaca Burunov gibi yazarlar bu dönemde kendilerini göstermeye başlar. Bu dönemde rejim, halkı yeni sisteme ısındırmak için nesir ve nesre bağlı yeni türlerin gelişimine katkı sağlamıştır. Bu dönemin ilk nesir eserleri arasında Berdi Kerbaba'nın *Açlık, 1916. Yıl*, A. Durdiyev'in *Hayal Deryasında, Bürgüt Peñçesinde Bir Güzel*, Y. Nasırlı'nın, *Yirmibeş Yılda Sonra* öyküleri, Ata Govşudov'un *Zakaspi Frontı, Kanlı Orman*, Berdi Kerbaba'nın *Tiryekkeş ve Tabipler*, Şemsettin Kerimi'nin *Aycemal* dramları sayılabilir. Yirmili yılların sonunda Stalin rejiminin sertleşmesi ve devrimin taşlarının yerli yerine oturmasıyla, kısa süreliğine esen yalancı bahar yerini kışın dondurucu soğuşuna bırakmış, bu durum, geleneksel birikime yaslanan yazarların halk düşmanı olarak görülmesine, pek çok şair ve yazarın sürgünle, ölümle, iftirayla karşılaşmasına sebep olmuştur.

Otuzlu yıllar Türkmen öyküsünün en güzel örneklerinin verildiği, deyim yerindeyse öykünün çiçek açtığı zamanlardır. Nurmurat Sarıhasanov, Hacı İsmayilov bu yıllarda Türkmen hikâyesinin önemli isimleridir. Ayrıca Berdi Kerbaba, Ata Govşudov, Beki Seytekov, Hıdır Deryayev, Çarı Aşırov gibi önemli romancılar da ortaya çıkmıştır. Bu devirde Türkmen Edebiyatı, A. Durdiyev'in *Meret*, Ata Govşudov'un *Cuma, Vatan Oğlu*, Berdi Kerbaba'nın *Aygıtlı Adım* romanlarıyla zenginleşir. Bu dönem edebiyatı aynı zamanda kolektivizm adı verilen döneme aittir. Köylüleri geliştirme, büyük çiftlikler kurma ve bütünleştirme döneminin edebiyatıdır.

Bu dönemde batılı ve Rus yazar ve şairlerin eserlerinin tercümesi devam eder. Her ne kadar sıkıntılı olsa da XIX. yüzyılda önem kazanan edebi mirasın öğrenilip korunması ve edebi eserlerde kullanılması önemini korur. Mahtumkulu, Zelili, Kemine ve Mollanepes hakkında önemli makaleler yayınlanır.

1917 ihtilali her ne kadar bazı alanlarda değişimi getirmiş olsa da Türkmenlerin bağımsız yaşamını sona erdirmiştir. Böylesi olumsuz siyasî ve toplumsal şartlar içerisinde, milleti meydana getiren bireylerin geçmişteki parlak devirlerinin farkına vararak, içinde buldukları zor durumların üstesinden gelebilmeleri için; destan ruhu taşıyan bir şair veya yazarın, bu ağır ve özgürlükleri boğan sıkıntılı havayı ifade etmesi, yazılı bir metin haline getirmesi beklenir/gerekir. Milletin; büyük geçmişindeki dinamikleri fark etmesi, onları benimseyip yüceltmesi biraz da buna bağlıdır. Bir edebî metindeki moral değerlerin en temel amacı, milletin kendini sevmesini ve kendine güvenmesini sağlamaktır. Bu bağlamda, Rus istilasının başladığı dönemde vatansever şair ve yazarlar kalemleriyle mücadele etmişlerdir. Bu şartlar içerisinde destan, mit ve diğer

ürünler yardımıyla yeniden bir kimlik inşası süreci başlamıştır. Bu edebî ve siyasî inşa, bir taraftan millî kimliği yeniden kurgularken; diğer taraftan da yaşanan acıları hafifletmiştir. Türkmen edebiyatında bu sıkıntılı havayı ifade eden yazarlar arasında özellikle Türkmenistan'da Rus işgalinin başlamasına yol açan Göktepe Savaşlarını işleyen Gayıberdi, Misgingılıç, Berdi Kerbaba, Garaca Burunov, Abdülhalim Gulmuhammedov öne çıkmaktadır. Bu çabalar 1930'lı yıllara kadar sürmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu tarihten sonra devrimin taşlarının yerli yerine oturmasıyla birlikte Sovyet rejimi baskısını arttırmış ve vatansever yazarlar birer birer yok edilmiştir.

Bu dönemin en ilgi çekici noktalarından birisi de, özellikle edebî dil konusunda Türkmen Türkçesi'nin fazla işlenmiş olmadığı ve bu nedenle Türkiye Türkçesi'nin esas alınması gerektiğini düşünenlerle buna karşı çıkanlar arasında yoğun tartışmaların yaşanmış olmasıdır.

c) İkinci Dünya Savaşı Yılları

İkinci Dünya Savaşı Türkmenistan için önemli bir milattır. Türkmen Edebiyatı da bu yıllarda kendisini İkinci Dünya Savaşı'yla ifade eder. Savaş, bütün edebî metinlerin arkasında önemli bir fon olarak yer alır. İkinci Dünya Savaşı yılları, Sovyetler birliğinde yaşayan tüm Türk topluluklarını her yönden etkileyecek bir dönemdir. Bu savaştan her ne kadar Sovyetler galip olarak çıksa da pek çok edebiyatçı, aydın cephe hayatını kaybetmiştir. Savaşa bağlı olarak bu dönem edebiyatının ana temalarını vatan ve kahramanlık oluşturur: *“Bir taraftan cephe hayatını aydınlatan edebî metinler yazılırken bir taraftan da klasik dönem şairlerinin vatan ve kahramanlık temalı şiirleri yeniden basılır”* (Toz, 1999, s. 22).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle roman alanında önemli gelişmeler kaydedilir. Ata Govşudov'un Mehri Vefa isimli romanı ilk realist roman olarak edebiyat tarihlerinde yerini alır. Berdi Kerbaba Aylar isimli eserini yayınlar. Ç. Aşırov, R. Seyidov, Ş. Kekilov vb. yazarlar düşmanın yenilmesi gerektiğini işleyen eserler yazmışlardır. Berdi Kerbaba ve Hacı İsmayilov'un hikâyelerinde savaşın izleri çok daha belirginleşir. Yazarların bir kısmı da cephe ve cephe gerisinde yaşananları dile getirir. Sadece roman, öykü ve şiir de değil tiyatrodan da vatan, kahramanlık, cephe, cephe gerisi konuları işlenir.

Bu yıllar edebiyatın her alanında gelişmelerin yaşandığı, yeni sanatçıların ortaya çıktığı, konu sınırlamasının en aza indiği bir dönemdir. Sovyet algısının savaşa odaklanması nisbi bir özgürlük havasının kısa süreli de olsa esmesini sağlamıştır. Bu dönem şiirinde lirizm egemendir. Bu lirizme kahramanlık ve vatan gibi temalar da eklenerek yeni şiirler yazılmıştır. Gara Seyitliev'in Halkım; Aman Kekilov'un Günbatara; Beki Seytekov'un Türkmen Askeri vb. örnek olarak gösterilebilir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında edebî eleştiri de güçlenmiş ve tercüme faaliyetleri devam etmiştir. Meti Köseyev, Aman

Kekilov'un edebiyat öğretimiyle ilgili makaleleri yayınlanmış, Berdi Kerbaba'nın Aygıtlı Adım, Ata Govşudov'un Mehri Vefa gibi önemli eserleri Rusçaya tercüme edilmiştir.

d) İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkmen Edebiyatı

Savaşın sona ermesiyle birlikte sadece edebiyatta değil siyasi, toplumsal, iktisadi vb. alanlarda da yeni bir döneme girildiğini söylemek doğru olur. Savaş sonrası edebiyat; kalkınma, sanayi ve tarıma bağlı bir edebiyattır. Ancak şurası da ifade edilmelidir ki savaş sonrası Türkmen Edebiyatı çok zengin bir çehreye bürünmüş, şiirde Kara Seyitli, Rahmet Seyit, Aman Kekil gibi Türkmen şiirinin devleri ortaya çıkmıştır. Bu dönem edebiyatında savaş yerine barış ve huzur gibi temalar ön plandadır. Edebi miras ve bu mirastan yararlanma önemini korur: “*Savaş sonrasında fikirlerini orta çıkaran B. Kerbaba, G. Seyitliev’in yanı sıra, A. Salih, Ata Köpek Mergen, R. Seyidov okuyucuların yüreklerine hitap eder. P. Nurberdiyev ve A. Atacanov ise Türkmen toprağını ve toprağa bağlı olarak insanı anlatırlar. R. Aliyev ve A. Kovusov farklı ülkelerde yaşayan insanların geleceği, arzu ve istekleri hakkında şiirler yazarlar. B. Seytekov, D. Haldurdı gibi şairler ise insan ruhunu ele alan şiirler yazmaya devam eder. Türkmen şiirine savaş sonrası H. Gurbanov, K. Gurbanpesov, B. Hudaynazarov, C. İlmiradov gibi genç ve yetenekli şairler de dâhil olur*” (Toz, 1999, s. 25).

Ata Govşudov'un Köpetdağın Eteğinde adlı romanı, Beki Seytekov'un Oba Hikâyeleri ve Kitabın Dostları, Hacı İsmayilov'un Muallimin Kızı adlı hikâyeleri de savaş sonrasında Türkmen nesrinin gösterdiği ilerlemeyi ifade ederler.

e) 1950-1960 Yıllarda Türkmen Edebiyatı

Bu dönemde barış ve huzur temaları edebi eserlerin ana konusunu oluşturur. Ancak bu temaların direktifle yazdırılması, edebi metinleri asıl amacından uzaklaştırmış ve ideolojik bir çehreye bürünmelerine sebep olmuştur. Yine de devrin, dönemin olaylarına ideolojik çerçeveden bakmayan sanatçıları da halen eser vermektedir. Bu on yıllık süreç Türkmen Edebiyatı'nın yenileştiği, geliştiği bir dönemdir. Bu dönem nesrinde şiir üslubu iyice belirginleşmiş, nesre şiirin ruhu sinmeye başlamıştır. Şiir ve nesir arasında geçiş bir yapı tesis edilmesine yönelik en güzel örneklerden biri Berdinazar Hudaynazarov'a aittir. Yazarın Kumlular yani Yörükler adlı romanı sosyalist realizm adı verilen istikametın ürünlerine benzememektedir. Hayatı, hayatın bütün renklerini siyah beyaz ayrımı yapmadan kucaklamıştır. Şiir dünyasında ise gerçekçi düşünceleri ve müthiş halk dili ile herkesi kucaklayan bir başka isim vardır: Kerim Gurbanpesov. Şair, halkın gönlünü kendi gönlüyle kucaklar, birleştirir. Bu dönemde parti kurultaylarıyla belirlenen hedefler, edebiyat aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu hedeflerin başında Lenin'le ilgili düşüncelerin

edebiyata yerleştirilmesi başı çekmektedir. Nesir türünün gelişmesini sürdürdüğü bu dönemde makale, deneme gibi yeni türlerin sayısında artış olmuştur. Asıl atılım roman türündedir. Özellikle bu dönemde yazılan romanların sayısı yirmiyeye yaklaşmıştır. Yazarlar, daha çok uzun hikâyeye yöneldikleri için kısa hikâye türünde gelişme olmamış ancak Beki Seytekov, G. Gurbanshedov, N. Cumyev gibi tanınmış hikâyeciler hikâyeye yazmaya devam etmiştir.

f) 1960'lı Yılların Sonu ve 1970'li Yıllarda Türkmen Edebiyatı

70'li yılların kendisine özgü renkleri vardır. Edebiyat, ideolojinin baskısına rağmen özellikle şiir alanında büyük şairler yetiştirmiştir. Kurbannazar Eziz, Halil Kulu, İtalmaz Nuri, Bayram Cütdi, Annaberdi Ağabay Türkmen şiirini gönül zirvesine ulaştıran şairlerdir. Bu dönemde bilim ve teknikteki gelişmelere paralel, edebiyatta da büyük ilerlemeler olur. Kerim Gurbannepesov ve Berdinazar Hudaynazarov'un yazdıkları poemler bu türün gelişmesine hizmet eder. Lirik şiirler tercih edilir. Bu bağlamda Kerim Gurbannepesov'un Toprak, Berdinazar Hudaynazarov'un Anne Sütü, Ata Atacnov'un Ben Size Gitmekteyim vb kitapları dikkati çeker.

Nesir de bu dönemde gelişimini sürdürür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı ile ilgili romanlar ön plandadır. Bu romanların en önemli özelliği belgelere dayanmalarındadır. Bu dönem romanında birbirini tekrar eden olaylar yerine her romanda farklılık gösteren tahlillere, tasvirlerle yer verilmeye başlanmış, kahramanların ruh dünyası ile iç dünyası arasındaki durumlar irdelenmiş ve psikolojik vakalar ön plana çıkartılmıştır.

Kara'nın ifadesiyle, özellikle hikâyeye ve deneme dallarında önemli gelişmeler vardır. Teşli ve Arap Gurbanovların, A. Atdayev'in, R. Allanazarov'un bu gelişimde önemli payı vardır. Beki Seytekov'da önemli hikâyelerini bu dönemde kaleme almıştır (Kara, 1998, s. 176). Bu dönemde şairler nesir alanında da eserler verir. Çarı Aşırov, Berdinazar Hudaynazarov, Allaberdi Hayıdov gibi şairlerin hem şiir hem de nesir alanında kalem oynattıkları görülmektedir. Özellikle Kerim Gurbannepesov şiirin duygu yönünden zenginleşmesine katkı sağlar.

Tiyatro ise repertuarını genişletir. Bir taraftan tarihi temalar diğer taraftan içerinde yaşanan dönem tiyatrosunun en önemli konusu haline gelir. G. Muhtarov, T. Esenova, Hıdır Deryayev'in eserleri bu dönemde sahnelenir. Özellikle Edebiyat ve Sanat gazetesi ve Sovyet Edebiyatı dergisi etrafında edebi polemiklerin çoğalması, edebi eleştirinin de gelişimini sağlamıştır.

Türkmen Edebiyatı'nın edebiyatın her alanında gelişmesi, yenileşmesi ve zenginleşmesi, yeni açılımlarda bulunması özellikle bu dönemde yetişen yetenekli ve genç bir yazar topluluğunun katkısıyla olmuştur. Özellikle 1960'lı

yıllardan sonra başlayan özgürlük ortamının bu değişime katkı sağladığı muhakkaktır.

g) 1980'li Yılların Edebiyatı ve Yeni Bir Nesil

Yeni Nesil ifadesi 1980'li yıllara aittir. Perestroykanın başlamasıyla birlikte her yerde yeni kıvılcımların ateşlenmesi, edebiyatta da yeni bir neslin oluşumuna katkı sağlamıştır. Edebiyat halka ait olacak ve halka geri verilecektir. Halkın çok eskilere dayanan dili, romantikleşme ve evrensel edebiyat arayışları, edebiyatta gerçek insanı görme, ortaya çıkarma meselesini ön plana çıkartmıştır. Edebiyatın ana amacı insan sevgisi olmalıdır. İnsanı anlamak, anlatmak, edebiyatı ideolojinin hâkimiyetinden kurtarmak, edebiyata kaybettiği canlılığı yeniden kazandırmak, edebiyat aracılığıyla geçmişi ve bugünü birleştirmek. Berdinazar Hudaynazarov'un haklı tespitiyle, Türkmen Edebiyatı bu döneme kadar petrol edebiyatı, sanayi edebiyatı, inşaatçı edebiyatı, tarım edebiyatı vb. parça parçadır. Yeni nesil edebiyatı bir bütün haline getirmede başarılı olmuştur.

Prof.Dr. A. Orazov, seksenli yıllarda Türkmen Edebiyatı'nda görünen A. Nurmemmet, M. Babanazarov, A. Bayrıyev, K. Kuliyev, A. Allanazarov, O. Ödeyev, Ş. Geldimemedova (Orazov, 1998, ss. 31-32) genç yeteneklerden bahsederken aynı zamanda bu genç yeteneklerin yaş ortalamasına dikkat çekmektedir. Bu isimlerin büyük bir kısmı bu dönemde yirmili otuzlu yaşları sürmektedirler. Sarıyev, sözü edilen yeni neslin gerçeği yansıtan eserlerinin Türkmen Edebiyatı'nın bundan sonra izleyeceği yönü göstermesi açısından önemli olduğunu ifade etmektedir (Sarıyev, 2002, s. 849). Bu genç nesli önemli kılan, yukarıda da ifade edildiği gibi parçalanmış bir edebiyatı bir bütün haline getirmeleri ve insanı ön plana çıkararak, edebiyatı ideolojinin dar gerçekliğinden kurtarmış olmalarıdır. Bu durum elbette prestroyka gibi edebiyatın yeniden yapılanmasıdır. Kendine, kendi toplumuna ve insanına dönme, kişinin kendi benliğine dönmesi için edebiyatı yeniden inşa etmesidir. 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren edebi değeri olan sosyo-politik yazılar ön plana çıkar ve bağımsızlık yolundaki hareketler hız kazanır.

5. Bağımsızlık Dönemi Edebiyatı

Türkmenistan bağımsızlığını elde ettikten sonra edebiyatın yönü de tamamıyla değişmiştir. Bağımsızlık dönemi edebiyatı Korkut Ata, Köroğlu, Oğuznameler vb. Sovyetler birliğinde ne yasaklanmışsa onları geri getirmiştir. Bu durum aynı zamanda diğer Türk topluluklarıyla kültür bütünlüğüne yükselişinin de yolunu açmıştır. Bunun sonucu olarak, “*milli tarih, milli gurur ve istiklal bu dönem eserlerinde işlenmeye başlamıştır*” (Karakaş, 1996, s. 300). Jusdanis, “Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi” adlı kitabında bir milletin millet olabilmesi için iki şeye ihtiyacı olduğunu söyler: “*Sınırlarını genişletmek ve kendi edebiyatını yaratmak*” (Jusdanis, 1998, s. 76).

Bu ifade, ortak değerler yeniden inşa edilirken, edebiyatın bu inşa sürecine katkısı olarak da değerlendirilmelidir. Milli kültür, toplumsal belleğin mülkiyeye ve insanların duyarlılığına etki ederek, toplumsal bir mutabakat oluşturmada bir araç olarak kullanılacaksa, bu etkilemenin edebiyatın katkısıyla olacağı açıktır. Toplumsal ve bireysel anlamdaki tüm kazanımların ortak ifadesi olan milli kültür, bu anlamda bireysel kimlikleri daha büyük bir birliğe bağlar. Bu bağlantıyı sağlayan şey, edebiyattır. Edebiyatın milli kimliği inşa sürecindeki katkısı, özellikle milletin çözülüş devirlerinde daha belirgindir. Daha önce de ifade edildiği gibi, Göktepe Savaşları, Türkmen toplumunda acı sonuçları içeren milli bir travma yaşatmış olsa da, aydınlanma hareketleri, ulusal bilinç ve millet kimliği kazanma noktasında Türkmen toplumuna önemli katkılar sağlamıştır. Rusların sadece Türkmenistan'ı değil bütün Orta Asya'yı işgaliyle başlayan süreçte aydınlar ve halk, maziye, geleneklere ve efsanevî hayata ilgi duymuşlardır. Bu şartlar içerisinde destan, mit ve diğer ürünler yardımıyla yeniden bir kimlik inşası süreci başlamıştır. Bu bağlamda bağımsızlık dönemi edebiyatı da, edebiyatın kuru kelimelerin bir araya gelerek oluşturduğu metinler topluluğu olmasından daha çok, bağımsızlığın doğurduğu özgürlük ortamının edebiyata yansısıyla, hemen her edebi türde problemlerin ideolojinin kuşatmasında olmadan işlenmeye başlamasının önünü açmıştır. Öde, bu dönemi Yeni Türkmen Edebiyatı olarak adlandırmaktadır. Ona göre bağımsızlık dönemi edebiyatının öncekilerden en önemli farkı, bu edebiyatın milli amaçlara hizmet eden bir edebiyat olmasıdır (Öde, 1998, s. 89). Edebiyatın kendine, kendi insanına dönerek öze dönüş metni haline gelmesi, kaybedilen insanı ve insani birikimi arama ve yeniden ortaya koyma noktasında önemli bir çaba olarak değerlendirilmelidir. Bu, Saryev'in ifadesiyle: "*Yürü Ayvaz'ım dönemim dağlara*" demektir, yani aslına dönmek demektir (Saryev, 2002, s. 851).

Sözü edilen değişim rüzgârından şiirinin etkilenmemesi mümkün değildir. Saryev, bağımsızlık dönemi Türkmen şiirinin bağımsızlık tasvirinin halk, vatan ve Türkmenbaşı şeklinde bir şairane üçgeni andırıldığını ifade etmektedir (Saryev, 2002, s. 851). Allaberdi Hayıdov, Atamurat Atabayev, Nuri Bayramov, Annaberdi Agabay, Kakabay İlyas, Bayram Cütdi, Atacan Annaberdi gibi şairler bu özgür havayı şiirlerinde yansıtır.

Türkmen hikâyesi de bağımsızlık döneminde açılan yeni ve milli kanaldan gelişimine devam eder. Türkmen hikâyecisi bu dönemde bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası durumun mukayesesi yapar. Bağımsızlık öncesinde kalemini milli hayat, gelenek ve görenek doğrultusunda özgürce oynatamayan hikâyeci bu dönemde kaynağını geçmişten alır. Osman Öde, K. Ballıyev, A. Nurgeldiyev, R. Durdiyev, Ahmet Halmıradov, S. Yazova, G. Orazgulyev, Ö. Kuliyeve gibi yazarlar, bağımsızlık dönemi hikâyecileridir.

Türkmen romanı da bu dönemde gelişme içerisinde. Bağımsızlık öncesinde türün başarılı örneklerini vermiş olan Türkmen romanı bağımsızlık sonrası

gelişme içerisinde. Sarıyev, dönem romanı için yapılacak işlerin çok olduğundan söz ederken, roman türüne yönelen yazarların azlığını birkaç sebebe bağlar. Bu sebeplerden ilki, döneme uygun tema bulmak şartı, ikincisi temaların daha önceden olgunlaştırılmış olması, üçüncüsü de okuyucu kitlesinin bu duruma hazırlıklı olmasıdır (Sarıyev, 2002, s. 853). Böylesi olumsuz bir duruma rağmen bağımsızlık döneminin ilk yıllarından itibaren Türkmen kimliğini ve milli hayatı romanlarına aksettiren Annaguli Nurmehmet gibi yazarların varlığı da ortadadır.

Bu dönem drama-tiyatrosunda da milli tarih ve milli gurur işlenmektedir. Özellikle, insanların geçmişiyle bağ kurarken yararlandığı, Türkmenlerin mazisini, kültürünü ve tarih içerisinde varoluş macerasını temsil eden Göktepe gibi bellek mekânları ve tarihi şahsiyetler, dönem tiyatrosunun repertuarını oluşturur. Drama-tiyatronun tarihe yönelişi elbette tesadüfî değildir. Milletini edebi metinler aracılığıyla büyük dinamikleri fark ederek onları tekrar benimsemesi ve yüceltmesi yeniden başlayan kimlik inşası sürecine katkı sağlayacaktır. Bu edebi ve siyasi inşa, hem şimdiye kadar çekilen acıları hafifletecek hem de milli kimliği yeniden kurgulayacaktır. Bu bağlamda Gılıçmurat Kakabayev ve Taçmammet Mammetveliyev'in "Gala" "Türkmename", Kakacan Aşirov'un "Deli Dumrul", "Oğuz Han" ve "Oğuz Oyunu" Hemra Şirov'un "Celalettin" adlı eserleri türün en güzel örnekleridir.

Sonuç

Sonuç olarak, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanan Türk topluluklarından biri olan Türkmenler, zengin halk kültürü ve edebiyat geleneğine sahip oluşlarıyla edebiyat ve kültür bağlamında büyük bir zenginliğe ve derinliğe sahiptirler. XVIII. yüzyıla kadar zengin sözlü kaynaklara dayanan bir edebiyatın etkisinde altında kalan ve yazılı edebiyatları geç başlayan Türkmenler için bu durum bir eksiklik gibi algılsa da bir başka açıdan anlamlıdır. XVIII. yüzyıldan sonra kalem tutmaya başlayan insan eliyle kâğıda dökülen bu sözlü malzeme bir anlamda insanın tarihsellik içerisinde yaşama tutunmasını ve ayakta kalmasını sağlamıştır.

Türkmen edebiyatının tarihsel yolculuğu bağımsızlık dönemine kadar birkaç başlık altında tasnif edilmiş, incelenmiş, ancak bu inceleme sırasında Türkmenlerin sözlü geçmişe dayalı zengin edebiyat tarihlerinin derinliklerine gidilmemiştir. Sovyetler Birliği döneminde her on yıl edebiyat bağlamında bir büyük dönem olarak değerlendirilmiştir. Örneğin 20'li yılların edebiyatı yeni döneme geçiş edebiyatıdır, 30'lu yıllar kolektivizm denilen döneme aittir, 40'li yıllar İkinci Dünya Savaşı'na aittir. Sonrası ise kalkınma, sanayi, tarım. Bu tavrı, -Sovyetler Birliği döneminde -planlı bir politikanın sonucu olarak- ortak köklere ve geçmişin birikimine vurgu yapan bağların kesilmesi ve böylece Türkmen toplumunda büyük bir parçalanmanın ve dağılmanın yaşatılmak

istenmesiyle ilgilidir. Geçmişe ait edebi birikimin toplumun içinde yaşadığı dünyada yitip gitmemesi için tarihselliğini sağladığı düşünüldüğünde, edebiyat tarihinin belirli dönemlerle sınırlandırılarak, görülmesi istenmeyen kısmının karanlık çağ olarak gösterilmesi, toplumun bu metinlere tutunarak, onlar aracılığıyla geçmişle bağ kurması ve bugünü anlamlandırmasının da yolunu kapatmıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra yeniden yapılanma dönemiyle birlikte edebiyatta yeni bir yapılanma başlamış ve yeniden yapılanmanın önce edebiyat metinlerinde kendisini göstermesiyle, edebiyat metinlerinde milli tarih, milli bilinç, milli hayat işlenmeye başlamıştır. Türkmen Edebiyatı, bağımsızlık döneminin ruhuna uygun eserler ortaya koymaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Aşırov, N. ve Gurbanahedov, G. (1979). *Hezirki Zaman Edebiyatı*. Aşgabat.
- Biray, H. (1992). *Mahtumkulu Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çonoğlu, S. (2001). *Çağdaş Türkmen Edebiyatının Öncü Yazarlarından Annaguli Nurmehmet*. Ankara: Devran Yayınları.
- Çonoğlu, S. (2002) Türkmen Edebiyatından Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatına Doğru. *Türkler Ansiklopesi*, Cilt 19. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Garayev, A. (1998). *Garaşsızlık Dövrünün Dramaturgiyasının Galkınışı, Halk-Vatan, Türkmenbaşı*. Aşgabat.
- Gullayev, N. (1998). Eski ve Orta Asırlar Türkmen Edebiyatı. *Karakum Dergisi*, sayı 1
- Kara, M. (1998). Türkmen Türkleri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt IV. Türkiye Dışı Türk Edebiyatları, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Karakaş, Ş. (1996). 20. Yüzyıl Türk Dünyası Üzerine Bir Deneme. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 3.
- Durdiyev, K. ve Kara, M. (1997). Yirminci Yüzyıl Türkmen Edebiyatı. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 3.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Memmet, A. ve Kazak, Y. (1998). Türkmen Türk Edebi Edimlerine Nazar. *Karakum Dergisi*, Sayı 3, Türkmenistan.
- Nurmehmet, A. (1996). *Dünyada ve Türkmenlerde Göroğlu, Göroğlu Türkmen Halk Destanı*. Cilt I. Ankara: Bilig Yayınları, Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı.
- Nurmehmet, A. (2001). Gönülünden ne Geçiyorsa Yaz. (23.09.2001 Tarihinde Salim Çonoğlu'yla Yapılan Mülakat).
- Ong, W. J. (1995). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözün Teknolojileşmesi* (S. Postacıoğlu Banon, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Orazov, A. (1998). Halkın Ruhi Hazinesi. *Türkmen Edebiyatı Antolojisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öde, O. (1998). *Ruhnama-Türkmençilik Kodeksi*. I. Kitap, Aşgabat.
- Övezgeldiyev, M. ve Halmıyev, B. (1985). *Edebiyat*. Aşgabat.
- Recebov, R. (1991). *Gadim Türkmen Edebiyatı*. Aşgabat.
- Sarıyev, B. (2002). Yeni Türkmen Edebiyatı. *Türkler Ansiklopedisi*, 19. Cilt. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Toz, H. (1999). *Türkmen Şairi Kerim Gurbannepesov –Hayatı, Edebi Kişiliği ve Eserleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tural, S.K. (1998). *Tarihten Destana Akan Duyarlık*. Ankara: AKM Yayınları.
- Yazimov, O., Balakayev, D. ve İşanguliyev, Y. (1995). *Türkmen Edebiyatı*. Aşgabat.